

**СВЕТИ МУЧЕНИК ГОВДЕЛАЈ И РАЗЛОЗИ ЊЕГОВЕ
ПОЈАВЕ У МОНУМЕНТАЛНОМ ЖИВОПИСУ У
СРЕДЊОВЕКОВНОЈ СРБИЈИ***

Представе светог мученика Говделаја, чијег се страдања црква сећа 29. септембра, тек су недавно почеле да занимају истраживаче српске средњовековне уметности, који су нарочиту пажњу посветили постојању неколиких његових слика међу фигурама светих у црквама украшеним у доба владавине деспота Стефана.¹

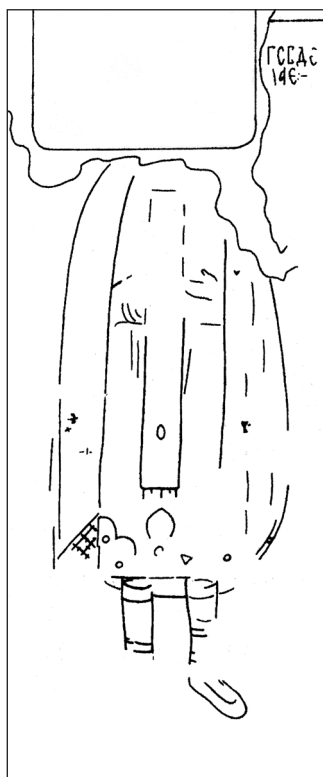
Најстарији прикази светог Говделаја у старом српском живопису сачували су се у два сликана календара из времена краља Милутина. Међутим, он ту није сам, већ је оба пута представљено страдање, односно усековање светих Даде и Говделаја, праћено одговарајућим натписима, у Старом Нагоричину, украшеном између 1316. и 1318, ὁ ἅγιος Δάδας κ(αί) Γοβδελας ξί[φει] τελ(ε)ιοῦντε,² а у Грачаници, живописаној око 1320, **СТИ ДАДА И ГОВДЕЛА ОУСЕКНОВЋНИ БИШЕ.**³

* Овај рад настао је у оквиру истраживања на пројекту *Српска средњовековна уметност и њен европски контекст* који финансијски подржава Министарство просвете и науке Републике Србије (бр. 177036).

¹ Б. Цветковић, *Икона у контексту ка њеној функционалној прилагодљивости*, у: *Култ светих на Балкану II*, Лицеум 7, Крагујевац 2002, 52-54; С. Габелић, *Представе св. Даде и св. Говделаја*, Зборник Народног музеја XVIII/2 (ЗНМ) Београд 2007, 27-36. Представе светог Говделаја настале у време турске власти, особито у XVII веку, проучио је А. Хунгоролос, *Ο ἅγιος Γοβδελλᾶς τοῦ Ἐμμανουήλ Τζάνε. Γέννηση καὶ ἐξέλιξη ἐνός εἰκονογραφικοῦ τύπου*, *Κρητικά χρονικά* А, септ.-дек. 1947, *Irakleion* 1947, 467-486. Наш рад представља наставак истраживања о односу житија и представа светог Говделаја, које је изнето у тексту под насловом *The Cult and Image of a Saint. The Case of Saint Gobdelas in Serbian Despotate* на научном скупу *Andrey Rublev and the Art of His Epoch* одржаном у Москви од 1. до 3. октобра 2008. (у штампи).

² Б. Тодић, *Старо Нагоричино*, Београд 1993, 85, по коме је наведен и садржај натписа, уп. и П. Мијовић, *Менолог. Историјско-уметничка истраживања*, Београд 1973, 262; С. Габелић, *Представе св. Даде и св. Говделаја*, 31. За датовање Б. Тодић, *Старо Нагоричино*, 26-27; исти, *Српско сликарство у доба краља Милутина*, Београд 1998, 320.

³ исти, *Грачаница. Сликарство*, Београд-Приштина 1988, 100, по коме је наведен и текст натписа, уп. и П. Мијовић, *Менолог*, 291; С. Габелић, *Представе св. Даде и св. Говделаја*, 31. За датовање Б. Тодић, *Грачаница*, 69-74; исти, *Српско сликарство у*

Сл. 1. Св. Говделај,
Љубостиња, цртеж С.
Габелић

Fig. 1. Saint Gobdelas,
Ljubostinja, drawing
S. Gabelić

Сл. 2. Св. Говделај,
Љубостиња, фото Т.
Стародубцев

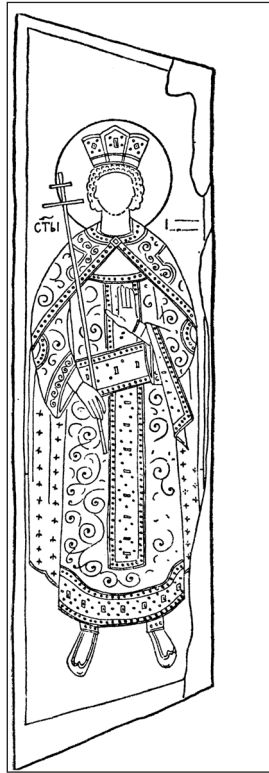
Fig. 2. Saint Gobdelas,
Ljubostinja, photo T.
Starodubcev

За владе деспота Стефана свети Говделај је далеко чешће сликан. Тада је приказиван међу светитељима у нижим зонама, а само се једанпут нашао у друштву светог Даде.⁴ У Љубостињи, на млађем слоју живописа, насталом између 1406. и 1408. године, налази се у доњој зони северне певнице, у њеној западној половини. Стоји између светог Арете одевеног у мученичке одоре и испране фигуре непознатог светог ратника. Покрај његовог лика назире се траг натписа који је гласио (СТИ) ГОВДЕЛАЕ или (СТИ) ГОВ(Е)ДЕЛАЕ. Веома је оштећен. Глава му је потпуно уништена. Разазнаје се да је обучен у плаву хаљину, дугу до листова, са украшеним окерним доњим рубом и лоросом и у црвени огртач. Обе руке држи у висини прса, вероватно у знак молитве, а можда је у десној носио мученички крст (сл. 1 и 2).⁵ У Ресави, чије је живописање завршено до пролећа 1418, насликан

доба краља Милутина, 330-331, који упућује на то да је сликарство започето 1319. или 1320. и завршено до октобра 1321. године.

⁴ Ове представе детаљно је описала С. Габелић, *Представе св. Даде и св. Говделаја*, 28-36.

⁵ За изглед овог светог и трагове натписа покрај лика исто, 31, 32, сл. 6. За место где је приказан и светитеље покрај њега С. Ђурић, *Љубостиња. Црква Успења Богородичиног*, Београд 1985, 86, Р VII, сл. 83, који чита натпис СТИ ГОВДЕЛАЕ. За датовање овог живописа Б. Тодић, *Време подизања и живописања Љубостиње*, Саопштења XXXIX, Београд 2007, 101-115.

Сл. 3. Св. Говделај,
Ресава, цртеж Б.
Живковић

Fig. 3. Saint Gobdelas,
Resava, drawing B.
Živković

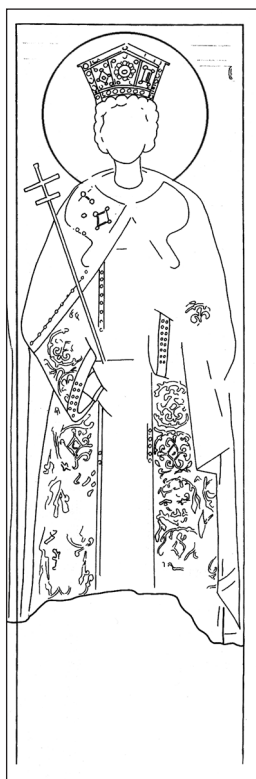

Сл. 4. Св. Говделај,
Ресава, фото Т.
Стародубцев

Fig. 4. Saint Gobdelas,
Resava, photo T.
Starodubcev

је у прозору јужне певнице, у источној половини, наспрам светог врача Пантелејмона. Од натписа покрај његовог лика сачувао се само део којим је означен као свети, **СТЪ**... Има пурпурни сакос са златним манијаком, наруквицама, рубовима, нашивцима и лоросом, а преко пурпурни плашт са златовезом око врата и на опшивима и белом поставом посутом ситним плавим криновима. На глави носи круну, у десној руци држи дуго крстолико жезло, док је леву, преко које је пребачен лорос, савио у знак молитве (сл. 3 и 4).⁶ У Сисојевцу, украшеном вероватно убрзо након Ресава, сликарство је веома пострадао. Зато је свети Говделај тек недавно, на основу изгледа и незнатног трага натписа (**СТЪ** **ГОВДЕЛА**)Е или (**СТЪ** **ГОВДЕЛИ**)Е, који се могу назрети на старим фотографијама, препознат у доњој зони, на узаном зидном пољу источно уз јужну певницу. Одевен је у сакас од пурпурног материјала са светлим флоралним мотивима уписаним у вреже, са рубовима и лоросом украшеним окерним тракама са бисерјем, и у светли огртач са богатим везом и са драгуљима и бисерима око врата. Има круну на глави, у десној руци носи дуго крстолико жезло, док му је лева, преко које је пребачен лорос, веома оштећена, а могуће да је савијена

⁶ С. Габелић, *Представе св. Даде и св. Говделаја*, 31-32 и сл. 5, уп. и Б. Живковић, *Манастија. Цртежи фресака*, Београд 1983, V; Б. Тодић, *Манастир Ресава*, Београд 1995, 64; Б. Цветковић, *Икона у контексту*, 52-54, сл. 4, за датовање Б. Тодић, *Манастир Ресава*, 20, 106.

Сл. 5. Св. Говделај, Сисојевац,
цртеж С. Габелић

Fig. 5. Saint Gobdelas, Sisojevac,
drawing S. Gabelić

Сл. 6. Св. Говделај, Сисојевац,
фото Народни музеј, Београд

Fig. 6. Saint Gobdelas, Sisojevac,
photo National Museum, Belgrade

у знак молитве (сл. 5 и 6). Покрај њега, на западном лицу југоисточног пиластра, у близини иконостаса, распознаје се свети Дада, крај чијег су се лика назирали остаци слова *с(т)и дада* или *с(т)и да(д)ь*. Он носи одећу једанаког кроја и сличног украса, светлу хаљину са зеленим флоралним мотивима и зелени плашт са окерним опшивима посутим бисерјем. Има круну и лорос, али нема дуго крстолико жезло у десној руци, већ мученички крст који држи у левој.⁷ У Каленићу, осликаном између 1418. и 1427, опет се, као у Ресави, свети Говделај нашао наспрам светог Пантелејмона у прозору јужне певнице, овога пута у западној половини. Покрај његовог лика и данас се чита натпис *с(т)и говделеиѣ*. Обучен је у дугу тамноплаву припасану хаљину са златним украсима на крајевима и пурпурни огртач са златовезом око врата и на рубовима и белом поставом са ситним везом. Носи круну, у десној руци држи мученички крст, док левом упућује молитву (сл. 7 и 8).⁸

⁷ С. Габелић, *Представе св. Даде и св. Говделаја*, 27-36, нарочито 29, 30-31 и сл. 1-4, уп. Д. Милисављевић, *Сисојевац. Цртежи фресака*, Београд 2008, 18, 19; Т. Стародубцев, *Манастир Сисојевац*, Београд 2008, 49, 63, сл. 23, за датовање исто, 11, 66.

⁸ С. Габелић, *Представе св. Даде и св. Говделаја*, 32 и сл. 7, уп. Б. Живковић, *Каленић. Цртежи фресака*, Београд 1982, 13; Д. Симић-Лазар, *Каленић. Сликарство. Историја*, Крагујевац 2000, 198-199, Т. XXIV, сл. 23, Б. Цветковић, *Икона у контексту*, 52-54, сл. 5, за датовање, уп. Д. Симић-Лазар, *Каленић*, 81-88, са наведеном старијом литературом.

Сл. 7. Св. Говделај,
Каленић, цртеж Б.
Живковић

Fig. 7. Saint Godelas,
Kalenic, drawing B.
Živković

Сл. 8. Свети Говделај,
Каленић, фото Т.
Стародубцев

Fig. 8. Saint Godelas,
Kalenic, photo T.
Starodubcev

На основу наведених представа запажа се да је свети Говделај, иако је у обема очуваним старијим календарским сценама насликан са својим састрадалником, који је у натписима први поменут, само једном приказан са светим Дадом. Зато је потребно истражити могуће одговоре на питања зашто се свети Говделај, а не свети Дада, придружио светима у нижим деловима храма и зашто се то догодило управо у доба Деспотовине. Та питања постају утолико значајнија уколико се има у виду чињеница да нема очуваних сведочанстава да је он сликан у црквама у Ромејском царству.⁹

Стога би најпре требало размотрити његова житија преписивана у српској средини. На то подстиче и запажање историчара књижевности да се у рукописима насталим у доба Деспотовине уочавају извесне промене у избору светитеља и празника што се славе током црквене године.¹⁰ Иначе, у источнохришћанском свету постојало је више врста зборника у којима су житејни састави били постављени по календарском следу.¹¹ У тим разнородним књигама за 29. дан месеца септембра обично је навођен једино свети отац Киријак.¹² Ипак, у ромејској средини свети Дада и Говделај и њихова сродница Каздоја нашли су се међу светима већ у Менологу цара

⁹ Уп. А. Хунгорopoulos, *Ο άγιος Γοβδελλας*, 467-486.

¹⁰ За промене у пролозима прве половине XV века на примерима календара стиховних пролога и минеја за месеце јул и август Т. Суботин-Голубовић, *Календари српских рукописа прве половине XV века*, ЗРВИ 43 (2006) 175-187.

¹¹ Ђ. Трифуновић, *Азбучник српских средњовековних књижевних појмова*, Београд 1990² (1. изд. 1974) 317-319; Т. Суботин-Голубовић, *Календари српских рукописа*, 175.

¹² Уп. Архиепископ Сергей, *Полный месяцеслов Востока*, т. I, Восточная агиология, Владимир 1901, 417, 425, 429, 434, 441, 446, 473.

Василија II¹³ и често добијали места у синаксарима почев од XI столећа.¹⁴ Међутим, у словенском свету су се то троје персијских мученика, по свему судећи, појавили много касније.

У српској средини месецословно штиво вишеструко се увећало увођењем стиховног пролога.¹⁵ Зато се најпре треба окренути пролозима и променама које се у њима уочавају. У Лесновском прологу из 1330. наведени су за 29. дан месеца септембра само преподобни отац Кирик, страдање светих мученика Даде и Говделаја и Каздоја (вѣ т(ѣ)ж(д)ѣ д(ѣ)нѣ стр(а)стѣ с(вѣ)т(и)хъ м(ѡ)ч(ѣ)н(и)кѣ дады а геведела и каздоа) и мучење свете Говделије.¹⁶ Јасна промена види се у Прологу стиховном зимском, који се чува у Универзитетској библиотеци у Београду под бројем 16, насталом у другој половини XIV века или у XV столећу. У њему је за тај дан наведено много више помена светитеља, а последње је изложено страдање светих великомученика Даде, Говделаја и Каздоје (вѣ т(ѣ)ж(д)ѣ д(ѣ)нѣ памет(ѣ) с(вѣ)тѣи(хъ) великом(ѡ)ч(ѣ)н(и)кѣ дады говделѣи и каздои) и једино је њима посвећено веома опсежно житије.¹⁷ Изгледа да се такав образац усталио и да је био уобичајен у пролозима стиховним преписиваним током XVI века¹⁸

¹³ Уп. Архиепископ Сергий, *Полный месяцеслов Востока* I, 551. Јављају се и у каснијим ромејским синаксарима, уп. Архиепископ Сергий, *Полный месяцеслов Востока*, т. II, Сватој Восток, Владимир 1901, 302.

¹⁴ Уп. *Synaxarium Ecclesiae constantinopolitanae*, opera et studio H. Delehayе, Louvain 1954², 1er ed. Bruxelles 1902. (=Syn CP) 89-90. За податке о тим рукописима, већином синаксарима од септембра до фебруара или ређе за целу годину *исто*, VIII-X, XX-XXII, XXIV-XXV, XXIX-XXX, XXXVIII-XL.

¹⁵ Превођење стиховних пролога у српској средини доведено је у везу са увођењем Јерусалимског типика у богослужбену праксу (Ђ. Трифуновић, *Азбучник*, 318-319; Т. Суботин-Голубовић, *Календари српских рукописа*, 176-177, са наведеном литературом). Недавно је указано на то да на том пољу није истражен одјек реформе Јерусалимског типика коју је извршио цариградски партијарх Филотеј Кокин (1354-1355, 1364-1376), уп. *исто*, 177.

¹⁶ Лесновски пролог чува се у Архиву САНУ под бројем 53 (за тај рукопис, уп. Д. Богдановић, *Инвентар ћирилских рукописа у Југославији (XI-XVII века)*, Београд 1982, 84, бр. 1147). Помени светитеља којих се црква сећа 29. септембра налазе се на fol. 26r-27r, а страдање светих Даде и Говделаја и Каздоја је на fol. 26v. Овај рукопис у студији о представама светог Даде и светог Говделаја наводи С. Габелић, *Представе св. Даде и св. Говделаја*, 30-31.

¹⁷ У овом рукопису (УБ 16) помени светитеља што се славе тог дана налазе се на fol. 10v-14r, а опсежно житије три мученика заузима fol. 11r-14r. Д. Богдановић, *Инвентар*, 85, бр. 1160, прилаже датовање у 1360/70, док је на микрофилму рукописа забележено да потиче из XV века. Исти светитељи наводе се за тај дан и у рукописима што се чувају у Хиландару: број 424, између 1420. и 1430, fol. 28v-32v и број 427, друга четвртина XV столећа, fol. 40r-43v (за два наведена рукописа, исти, *Каталог ћирилских рукописа манастира Хиландара*, Београд 1978, 164).

¹⁸ У овом раду само укратко помињемо рукописе које смо проверили. Запажања о њима образложена су у већ поменутом раду *The Cult and Image of a Saint. The Case of Saint Gobdelas in Serbian Despotate*, у штампани. То су: пролог стиховни зимски, Хиландар 423, између 1430. и 1440, fol. 46v-50v (Д. Богдановић, *Каталог*, 163-164), Коришки пролог за период од септембра до фебруара, Народна библиотека

У минејима насталим у XIV столећу нема сећања на светог Говделаја и његове састрадалнике.¹⁹ Само су се током XV века, поред рукописа који имају садржај као они из претходног столећа,²⁰ појављивали и примерци у којима су, као и у стиховним пролозима, наведени бројни светитељи и на крају опширно страдање светих Даде, Говделаја и Каздоје.²¹ У минејима за септембар преписиваним у XVI и XVII веку,²² као и у савременим штампаним издањима,²³ међутим, нема помена троје персијских светих мученика.

О принцу Говделају, сину персијског цара Сапора, његовом рођаку Дади и сестри Каздоји постоје сажето и опсежно житије, а оба описују готово искључиво њихова страдања.²⁴ И летимичним погледом запажа се велика међусобна разлика између два житија. У кратком се помиње само да су Дада, Говделај и Каздоја после многих мучења скончали посечени мачем.²⁵ Опширно је, у ствари, детаљно изложена повест о светом

Србије у Београду (НБС), Рс 639, 1573, fol. 43r-47v (исти, *Инвентар*, 86, бр. 1173; Ј. Штавланин-Ђорђевић, М. Гроздановић-Пајић, Л. Цернић, *Опис ћирилских рукописа Народне библиотеке Србије I*, Београд 1986, 314, 317) и пролог стиховни за период од септембра до новембра Дечани 60, између 1570. и 1580, fol. 64r-69v (Д. Богдановић, *Инвентар*, 86, бр. 1172).

¹⁹ Проверили смо следеће рукописе: минеј за септембар, октобар и новембар, САНУ 58, између 1320. и 1330. (*исто*, 59, бр. 707), минеј за септембар и октобар, НБС Рс 5, друга четвртина XIV столећа (*исто*, 59, бр. 710) и минеј за септембар, Дечани 36, између 1390. и 1400. (*исто*, 59, бр. 709).

²⁰ На пример, минеј за септембар Дечани 44, вероватно друга четвртина XV века (*исто*, 59, бр. 718).

²¹ Минеј за септембар, САНУ 283, између 1470. и 1480, fol. 183v-188v (*исто*, 59, бр. 715) и минеј за септембар, Музеј Српске православне цркве (МСПЦ) бр. 137, вероватно из XV столећа, fol. 240v-246r (*исто*, 59, бр. 716). Иначе, Т. Суботин-Голубовић, *Календари српских рукописа*, 177-178, указала је на то да у овој средини најстарији очувани минеји који садрже прошка житија потичу са самог почетка XV столећа, те да би поређење пролога са минејима могло да пружи драгоцену сазнања о прихватању и о утицају пролога нове редакције, захваљујући којем се „у српској средини појавило мноштво до тада мало познатих или чак сасвим непознатих светаца“, уп. *исто*, 178.

²² Рукописи минеја за септембар који се налазе у Патријаршијској библиотеци у Београду (ПБ): ПБ 64, из 1582. (Д. Богдановић, *Инвентар*, 60, бр. 724), ПБ 226, из XVII века (*исто*, 60, бр. 742) и ПБ 423, из 1650. (*исто*, 60, бр. 740).

²³ Уп. *Минеј за септембар*, Крагујевац-Вршац 1983, 551-560; *Жички и Студенички минеј за септембар*, Краљево-манастир Жича 2006, 493-502. Треба бар поменути да се, за разлику од српских штампаних минеја за септембар, где се помиње једино свети Киријак, у онима штампаним на грчком језику помињу сви светитељи који су наведени у пролозима, уп. *Μηναίον του Σεπτεμβρίου*, Venezia 1760, 184-192; *Μηναίον του Σεπτεμβρίου*, Атина 1959, 177-182. Свети Говделај са састрадалницима наведен је и у најстаријем грчком штампаном Минеју за септембар, објављеном у Венецији 1592, уп. *Syn CP*, XLVI, 89-90.

²⁴ Уп. *Acta Sanctorum septembris*, t. VIII, Paris 1865, 127-135; *Bibliotheca hagiographica graeca*, red. F. Halkin, Tome I, Bruxelles 1957, 146; *Auctarium Bibliothecae hagiographicae graecae*, red. F. Halkin, Bruxelles 1969, 55; *Novum auctarium Bibliothecae hagiographicae graecae*, red. F. Halkin, Bruxelles 1984, 58.

²⁵ Уп. Лесновски пролог, САНУ 53, fol. 26v.

Говделају, где су посебно наглашена његова страдања, којима је готово у потпуности посвећено, без обзира што у наслову стоји да оно представља сећање на свете мученике Даду, Говделаја и Каздоју.²⁶

Рукописно наслеђе показује да је преписивање опсежног житија у овој средини започето у другој половини XIV или у првој половини XV столећа. На појаву самосталних ликова светог Говделаја у зидном сликарству засигурно да је утицало увођење тог састава који, у првом реду, описује његов мученички подвиг. Како није познато да се очувала иједна представа овог светог у храмовима у РOMEјском царству, свакако да је постојао посебан разлог који је подстакао његово приказивање у српској средини и то управо у време деспота Стефана.

Већ је у ранијој литератури забележено да свети Говделај у Ресави и Сисојевцу носи сакос и круну попут оновремених владарских и да у Љубостињи и Каленићу има неку врсту властеоске одеће.²⁷ Ипак, требало би још једном проверити до које су мере његове хаљине и инсигније заиста биле сличне онима представљеним на портретима. У Љубостињи ниједан од чланова породице Лазаревића није приказан у једнакој одећи као што је она коју у том храму има свети Говделај.²⁸ У Ресави светитељ и деспот

²⁶ Опширна житија налазе су, међу наведеним рукописима, у пролозима стиховним УБ 16 (fol. 11r-14r), Хиландар 424 (fol. 29r-32v), Хиландар 423 (fol. 47v-50v), Хиландар 427 (fol. 40v-43v), Дечани 60 (fol. 64v-69v) и НБС Рс 639 (fol. 43r-47v) и у минејима САНУ 283 (fol. 184r-187r) и МСПЦ 137 (fol. 241v-246r). За његов садржај, уп. Ј. Поповић, *Житија светих за септембар*, Београд 1976, 589-594 (имена светих наведена у овом раду преузета су из тог издања). У овом житију помиње се и то да је судија Гаргал наредио да се Говделају, пошто испусти душу, ноге вежу за бесне коње да би му се тело распало, али да је, ипак, остао је један мали део који су свештеници Дадије и Авдије и ђакон Армазадак сахранили са великом чашћу. Податке о моштима светог, међутим, нисмо успели да пронађемо у доступној литератури.

²⁷ С. Габелић, *Представе св. Даде и св. Говделаја*, 32. Поред тога, уочила је да одећа и круна светог у Сисојевцу имају доста сличности не само са онима на деспотовом портрету у Ресави, већ и у Каленићу, као и на представи кнеза Лазара у Љубостињи (*исто*, 32). Указала је и на то да су нарочити разлози подстакли постављање светог Говделаја међу светима у нижим зонама храмова и утицали на то да он добије посебно наглашено место и да понекад понесе детаље какви се виде на портретима тадашњег српског владара (*исто*, 33). За разматрање да је свети у Ресави и Каленићу одевен у хаљине сличне онима у каквим је представљан деспот Стефан, Б. Цветковић, *Икона у контексту*, 52-54.

²⁸ За портрете С. Ђурић, *Љубостиња*, 90-92, 101-104, Т. IV-V, црт. I, сл. 104-106; Д. Војводић, *Владарски портрети српских деспота*, у: *Манастир Ресави. Историја и уметност, Дани српског духовног преображења II*, изд. М. Пантић, В. Ј. Ђурић, Деспотовић 1995, 69-72, црт. 2-3; Б. Цветковић, *О династичкој слици Лазаревића у манастиру Љубостињи и проблем датовања љубостињског живописа*, Саопштења

Стефан имају сличне, али не и сасвим исте сакосе, огртаче и инсигније.²⁹ У Сисојевцу, на жалост, од портрета ништа није преостало, а ни стари цртеж, на којем су забележени његови трагови, не пружа податке о томе како је деспот био одевен и какве је ознаке власти носио.³⁰ У Каленићу одећа светог нема сличности ни са сакосом деспота Стефана нити са хаљинама чланова породице ктитора.³¹

Имајући у виду да је свети мученик Говделај потицао из владарске породице и да је то наглашено на његовим представама управо у црквама о чијем се осликавању старао деспот, ваљало би размотрити да ли је свети за њега могао имати нарочит значај. Као што је познато, да би исказали легитимитет власти, Лазаревићи су, као и чланови претходне владарске породице, неговали култ светог Стефана.³² Наглашавали су и породичне везе Стефана Лазаревића са светородном лозом Немањића, а деспот се

XXVII-XXVIII (1995-1996) 67-78. Хаљине и инсигније најсродније по изгледу, али не сасвим једнаке онима светог Говделаја, има почивши кнез Лазар. Одевен је у сакос од тамнопурпурног материјала са плавим врежама и са манијаком, перибрахioniма, наруквицама, нашивцима и доњим рубом и са лоросом боје окера са драгуљима и бисерјем и црвени огртач обрубљен окерном траком. Има на глави круну и носи у десној руци крст и у левој белу акакију.

²⁹ Б. Тодић, *Манастир Ресава*, 64, 100-104, сл. 82, 84; Д. Војводић, *Владарски портрети српских деспота*, 76, црт. 5, сл. 2. Разлике се састоје у томе што су сакос и плашт деспота Стефана сашивени од материјала са двоглавим орловима у круговима и што у левој руци он држи обличје храма и развијени свитак са исписаном молитвом.

³⁰ Уп. Д. Милисављевић, *Сисојевац*, 22, 23; Т. Стародубцев, *Манастир Сисојевац*, сл. 3, где је приложен стари цртеж који је израдио Б. Вуловић.

³¹ За портрете деспота Стефана, протовестијара Богдана, његове супруге Милице и брата Петра, уп. Д. Симић-Лазар, *Каленић*, 81-87, Т. I-III.

³² Сви Немањићи имали су титуларно име Стефан и, захваљујући значењу тог имена, били »венцоимени« владари. Примајући круну као један од кључних знакова власти, српски суверени стављали су се под покровитељство овог светог, који је постао заштитник не само владара и династије већ и земље и народа и готово симбол државности (М. Ћоровић-Љубинковић, *Одраз култа св. Стефана у српској средњовековној уметности*, *Старинар* XII (1961) 47-48; С. Марјановић-Душанић, *Владарске инсигније и државна симболика у Србији од XIII до XV века*, Београд 1994, 28, 141, 146; Д. Војводић, *Прилог познавању иконографије и култа св. Стефана у Византији и Србији*, у: *Зидно сликарство манастира Дечана. Грађа и студије*, ур. В. Ј. Ћурић, Београд 1995 (=Сликарство Дечана) 549-552, 560-561; С. Марјановић-Душанић, *Владарска идеологија Немањића*, Београд 1997, 43-59, 277). Стога су, настојећи да искажу легитимитет своје власти, након смрти цара Уроша и краљ Твртко и чланови породице Лазаревић и поједини обласни господари, као што су Вук Бранковић и Балшићи, преузели име Стефан (М. Ћоровић-Љубинковић, *Одраз култа*, 48, 55; С. Марјановић-Душанић, *Владарске инсигније*, 157; Д. Војводић, *Прилог познавању*, 557 и нап. 170, 197, 200; С. Марјановић-Душанић, *Владарска идеологија*, 59). Подсећамо на то да је кнез Лазар у престоном Крушевцу подигао придворицу посвећену светом Стефану.

неретко позивао на светог Симеона Немању и светог Саву Српског као своје прародитеље.³³ Поред тога, оснивач нове династије, кнез Лазар, био је уврштен у ред светитеља, што је било од изузетне важности за његове наследнике како би се учврстили на престолу.³⁴

Кнежево светитељство било је засновано на мисли о владару мученику.³⁵ Оно, међутим, није имало одјека у живопису цркава тога доба. Једина његова очувана представа настала након уврштења у ред светитеља види се у Љубостињи, где је приказан у владарском руху, а у натпису,

³³ Према српској средњовековној владарској идеологији Симеон Немања био је стални владалац свог отацства, те је схваћан као извор легитимитета сваког наследника власти (М. Ћоровић-Љубинковић, *Уз проблем иконографије српских светитеља Симеона и Саве*, Старица VII-VIII за 1956-1957 (1958) 80; Д. Милошевић, *Срби светитељи у старом српском сликарству*, у: *О Србљаку*, Београд 1970, 166; С. Марјановић-Душанић, *Владарска идеологија*, 274-286; М. Радужко, „Престо светог Симеона“, *Зограф* 28 (2000-2001) 56, 57, 59, 61-62, 82-85). Архиепископи и доцније патријарси били су виђени као сапрестолници светог Саве, првог српског архиепископа чијим су благословом држали црквени трон, који је називан престо светог Саве (В. Ј. Ђурић, „Престо светог Саве“, *Споменица у част новоизабраних чланова Српске академије наука и уметности* бр. 55, Београд 1972, 93-104; М. Радужко, „Престо светог Симеона“, 61, 62, 75, 85-86). Након смрти цара Уроша позивање на светог Симеона и светог Саву постало је ослонац на којем се градио континуитет власти (С. Марјановић-Душанић, *Владарска идеологија*, 178-180; М. Радужко, „Престо светог Симеона“, 55, 81). Лазаревићи су неговањем култа два српска светитеља наставили традицију Немањића како би се показали као наследници старе династије и ојачали иначе добре односе са црквом (Д. Милошевић, *Иконографија светог Саве у средњем веку*, у: *Сава Немањић – свети Сава. Историја и предање, Међународни научни скуп, Децембар 1976*, Београд 1979 (=Сава Немањић) 308). Након смрти кнеза Лазара његови наследници нашли су се у незавидном положају. Упркос снажењу култа светог кнеза, изнова су оживели основну мисао дуговеке владарске идеологије о Симеону Немањи и Сави као посредницима у осигурању легитимитета и право на престо у првом реду заснивали су на сродству са Немањићима (Д. Милошевић, *Иконографија светог Саве*, 309; Б. Тодић, *Представе св. Симеона Немање наставника праве вере и добре владе, у средњовековном сликарству*, у: *Стефан Немања – Свети Симеон мироточиви. Историја и предање*, септембар 1996, ур. Ј. Калић, Београд 2000, 296; М. Радужко, „Престо светог Симеона“, 81-82; С. Марјановић-Душанић, *Владарска идеологија*, 178). Стефан Лазаревић неретко се у повељама позивао на светог Симеона и светог Саву као своје прародитеље, истичући на тај начин да је њихов легитимни наследник (А. Веселиновић, *Држава српских деспота*, Београд 1995, 18-19. Б. Бојовић, *Краљевство и светост. Политичка филозофија средњовековне Србије*, Београд 1999, 247, 251-267, 270-271, 277, 296-297, 301-304, 319-320, 355).

³⁴ С. Марјановић-Душанић, *Династија и светост у доба породице Лазаревић: Стари узор и нови модели*, ЗРВИ 43 (2006) 77-78, 81, 82-83, са старијом литературом; иста, *Patterns of Martyrial Sanctity in the Royal Ideology of Medieval Serbia. Continuity and Change*, *Balkanica XXXVII* (2006), Belgrade 2007, 77. О култу светог кнеза Лазара опширно, Р. Михаљчић, *Лазар Хребељановић: историја, култ, предање*, Београд 1989, 127-174.

³⁵ С. Марјановић-Душанић, *Династија и светост у доба породице Лазаревић*, 78; иста, *Patterns of Martyrial Sanctity*, 75, 77. Мисао о суверену мученику била је добро позната на краљевским дворевима широм Европе (G. Klaniczay, *Holy Rulers and Blessed Princesses. Dynastic Cults in Medieval Central Europe*, Cambridge 2002, 62-113; С. Марјановић-Душанић, *Династија и светост у доба породице Лазаревић*, 79, 80, 81; иста, *Patterns of Martyrial Sanctity*, 69-70).

који гласи **въ х(рист)а в(о)га вл(а)говѣрнѣи и прѣвысокии в(о) годръжавнѣи стефанъ кнезь лазарь. въсѣмъ сръблѣмъ и подоунавскѣмъ странамаъ господиномъ**,³⁶ није обележен као свети. Кнежево светитељство разликовало се од образаца уобичајених у доба Немањића који су у основи носили идеју о владару монаху новом Јоасафу. Животне приче пустињака светог Варлаама и некадашњег принца који је примио монашку ризу светог Јоасафа, добро познате у српској средини још од времена када су се свети Сава и свети Симеон повукли на Свету гору, биле су испуњене поукама које су пружале слику идеалног владара који следи пут мудрости заснован на страху господњем.³⁷ Изгледа да је у доба Лазаревића мисао о суверену као новом Јоасафу и даље била жива, јер се ликови два светитеља неретко налазе у близини владарских портрета.³⁸

³⁶ С. Ђурић, *Љубостиња*, 92 и црт. 28 на стр. 91; Б. Цветковић, *О династичкој слици*, 69 и сл. 2. За опис портрета, *исто*, 68-69 и сл. 2.

³⁷ Уп. V. J. Đurić, *Le nouveau Joasaph*, Cahiers archéologiques 33, Paris 1985, 99; С. Марјановић-Душанић, *Владарска идеологија*, 234-235. Стога се у Србији Јоасаф поредио са младим монахом Савом (V. J. Đurić, *Le nouveau Joasaph*, 100; Г. Бабић, В. Кораћ, С. Ћирковић, *Студеница*, Београд 1986, 72), односно некадашњим великим жупаном монахом Симеоном (И. М. Ђорђевић, *Свети Симеон Немања као Нови Јоасаф*, Лесковачки зборник XXXIII, Лесковац 1993, 159-166). У основи те паралеле налазила се мисао да би ваљало да се суверен, по угледу на њих, у одређеним годинама одрекне земаљске власти и прими иночку ризу (С. Марјановић-Душанић, *Владарска идеологија*, 237, 246). За мисао о новом Јоасафу у српској средини и њеном одјеку у сликарству, V. J. Đurić, *Le nouveau Joasaph*, 99-109; И. М. Ђорђевић, *Свети Симеон Немања као Нови Јоасаф*, 159-166, уп. и С. Марјановић-Душанић, *Владарска идеологија*, 234-235.

³⁸ Такви се примери виде у Раваници, око 1387. (М. Беловић, *Раваница. Историја и сликарство*, Београд 1999, 147, 148-149), Копорину, почетак друге деценије XV века (М. Радужко, *Копорин*, Београд 2006, 34, 222-224, 238-240, 242-243, 249-251), Ресави (Р. Зарић, *Представе светаца око деспотовог портрета у Ресави*, у: *Манастир Ресави*, 57-58; Б. Тодић, *Манастир Ресави*, 64, 100), Сисојевцу (Н. Комненовић, *Копије фресака из српских средњовековних цркава у рушевинама*, Београд 1980, 48 и црт. на стр. 50; Д. Милисављевић, *Сисојевац*, 24, 25 Т. Стародубцев, *Манастир Сисојевац*, 49, 59-62) и у Рамаћи, вероватно 1457. (Б. Кнежевић, *Црква у селу Рамаћи*, Зборник за ликовне уметности Матице српске (ЗЛУМС) 4, Нови Сад 1968, 151, за датовање, Т. Стародубцев, *О времену живописања цркве у Рамаћи*, у: *Пад Српске деспотовине 1459. године*. Зборник радова са научног скупа одржаног 12-14. новембра 2009. године, ур. М. Спремић, Београд 2011, 147-168). Два светитеља су се појавила већ у XIII веку, покрај игуманског престола у Студеници и у припрати Милешеве (V. J. Đurić, *Le nouveau Joasaph*, 99, 100-102; И. М. Ђорђевић, *Свети Симеон Немања као Нови Јоасаф*, 160, 162; С. Марјановић-Душанић, *Владарска идеологија*, 235-236). Чешће су сликани током следећег столећа, када је на глави светог Јоасафа стари владарски венац замењен затвореном круном. Међутим, тада су њихови ликови веома ретко били непосредно везивани за представе владара или монаха бивших краљева (уп. Ц. Грозданов, *Охридско зидно сликарство XIV века*, Београд 1980, 77-78; V. J. Đurić, *Le nouveau Joasaph*, 102-104 и нап. 23; В. Ј. Ђурић, С. Ћирковић, В. Кораћ, *Пећка патријаршија*, Београд 1990, 212; И. М. Ђорђевић, *Свети Симеон Немања као Нови Јоасаф*, 162; Б. Тодић, *Краљ Милутин са сином Константином и родитељима на фресци у Грачаници*, Саопштења XXV, Београд 1993, 8-14, нарочито 10; В. Милановић, *Програм живописа у припрати*, у: *Сликарство Дечана*, 370-371; С. Марјановић-Душанић, *Владарска идеологија*, 232-234, 244-246; Б. Тодић, *Српско сликарство у доба краља Милутина*, 334, 355).

Поставља се питање да ли су, пошто свети Говделај није приказиван покрај портрета суверена, његове представе сликане с намером да укажу на мисли о владару мученику. Ваљало би, стога, промислити о томе да ли су свети који су имали значаја у владарској идеологији морали са буду постављани близу представа суверена. У црквама живописаним у доба Лазаревића и Бранковића свети Стефан је понекад приказиван у близини портрета владара у задужбинама њихових поданика.³⁹ Свети Сава Српски и свети Симеон Немања тада су често сликани у западном делу наоса,⁴⁰ али би се ретко појавили близу представа суверена.⁴¹ Поред тога, свети Стефан и српска света двојица су у пар наврата чак приказани заједно, али у певницама и сасвим удаљени од портрета.⁴² Три светитеља чији је значај у оновременој владарској идеологији неоспоран, дакле, тада нису често сликани у близини представа суверена.

³⁹ Д. Војводић, *Прилог познавању*, 547-548, 558. Приказан је у Копорину поред свог имењака деспота Стефана (исто, 553-554, 558 и нап. 146; М. Радујко, *Копорин*, 33-34, 35, 37, 139, 241-242), а у Рамаћи наспрам, како претпостављамо, деспота Лазара Бранковића и деспотице Јелене Палеолог (Д. Војводић, *Прилог познавању*, 544, 553, 558; уп. Б. Кнежевић, *Црква у селу Рамаћи*, 157, за препознавање представљених владара као деспота Лазара и деспотице Јелене; Т. Стародубцев, *О времену живописања цркве у Рамаћи*, 167-168).

⁴⁰ У западном делу наоса свети Симеон и Сава приказани су у Копорину и Каленићу (где се портрети налазе у припрати), као и у Љубостињи, где су се нашли покрај игуманског престола (С. Ђурић, *Љубостиња*, 86, 100; М. Радујко, *Копорин*, 138, 140, 222, 234-235, 237, 244, 247-250; Д. Симић-Лазар, *Каленић*, 212-216, уп. и Д. Милошевић, *Иконографија светог Саве*, 309, 310-312; Б. Тодић, *Репрезентативни портрети светог Саве*, 245; М. Радујко, *»Престо светог Симеона«*, 79-82). Ретко се дешавало да не буду приказани заједно. Свети Сава би се понекад придружио архијерејима који служе у олтару, а представљен је и у припрати у Пећи покрај престола својих наследника (В. Ј. Ђурић, *»Престо светог Саве«*, 96; В. Ј. Ђурић, С. Ђирковић, В. Кораћ, *Пећка патријаршија*, 236-238, сл. 153), можда и на западном зиду у Рамаћи (Т. Стародубцев, *О времену живописања цркве у Рамаћи*, 162-166). С друге стране, судећи по очуваним сликама, свети Симеон је приказан без сина само у Раваници (М. Беловић, *Раваница*, 74, 149). Свети Симеон и свети Сава једини су свети Немањићи који су сликани у храмовима живописаним после 1371, и то већином у онима у областима под влашћу кнеза Лазара и његовог сина Стефана, Д. Милошевић, *Иконографија светог Саве*, 309, 310-312; Г. Суботић, *Иконографија светог Саве у време турске власти*, у: *Сава Немањић*, 344; Б. Тодић, *Репрезентативни портрети светог Саве у средњовековном сликарству*, у: *Свети Сава у српској историји и традицији, Међународни научни скуп*, ур. С. Ђирковић, Београд 1998, 245. О представама светог Саве и светог Симеона постоји обимна литература, од које, ради уштеде простора, издвајамо само неколике студије које раније у овом раду нису наведене: В. Todić, *Portraits des saints Syméon et Sava au XIVe siècle. Contribution à la connaissance de l'idéologie de l'État et de l'Église serbes*, у: *Βυζάντιο και Σερβία κατά τον ΙΔ' αιώνα*, Atina 1996, 129-139; Ц. Грозданов, *Свети Симеон Немања и свети Сава у сликарској тематици у Македонији (XIV-XVII век)*, у: *Стефан Немања – Свети Симеон мироточиви*, 319-342.

⁴¹ Такав је случај у Копорину (М. Радујко, *Копорин*, 138, 140, 222, 234-235, 237, 244, 247-250). Поред тога, у Раваници се у близини слике породице кнеза Лазара нашао свети Симеон Немања (уп. М. Беловић, *Раваница*, 74, 149), а у Рамаћи је наспрам представе владарског пара био приказан, по свему судећи, свети Сава (Т. Стародубцев, *О времену живописања цркве у Рамаћи*, 162-166).

⁴² Свети Стефан и српска света двојица виде се у Велућу и Новој Павлици.

Свети Говделај је приказан у Љубостињи и Сисојевцу, као и у каснијим храмовима на Балкану, покрај светих мученика,⁴³ а у Ресави и Каленићу заједно са светим врачом Пантелејмоном.⁴⁴ Ипак, хаљине и инсигније овога светог нису се мењале да биле сличне онима које су имали светитељи та два чина. Сликан је у владарским одорама и са крстоликим жезлом у црквама о чијем се подизању и живописању старао деспот Стефан, у задужбини кнегиње Милице, о чијем је украшавању вероватно исти деспот водио бригу, приказан је у одећи која носи и владарске и властеоске особености, док је у храму високог државног великодостојника представљен у патрицијским одорама и са мученичким крстом у руци. Редовно има круну, која је јасно обележје тога да је потицао из владарског дома.⁴⁵ Изгледа да приликом разматрања значења представа светог

За Велуће В. Р. Петковић, *Манастир Велуће. Историја и живопис*, Старица III-IV за 1952-1953 (1955) 53, 55; М. Ђоровић-Љубинковић, *Одраз култа*, 55-56; Д. Војводић, *Прилог познавању*, 544, 557, 558, за Нову Павлицу М. Михаиловић, М. Ковачевић, *Нова Павлица*, Београд 1989, 38; Б. Живковић, *Павлица. Цртежи фресака*, Београд 1993, 29; Д. Војводић, *Прилог познавању*, 545, 554, 557. Поред тога, српска света двојица приказана су у певници и у Руденици (Ј. Мирковић, *Руденица*, ПКЈИФ XI (1931) 103, за датовање сликарства у време између 1403. и 1405, Д. Војводић, *Владарски портрети српских деспота*, 67-68; Т. Стародубцев, *О ктитору Руденице*, Саопштења XXXV- XXXVI (2003-2004) 101-110). Са много разлога се ликови светог Стефана Првомученика, светог Симеона и светог Саве у певничким конхама приближени светилишту посматрају као огледало жеље Лазаревића да обнове идеологију Немањића и докажу легитимитет власти и континуитет светородне лозе (Г. Бабић, *О живописаном украсу олтарских преграда*, ЗЛУМС 11 (1977) 37-38). Међутим, упркос неговању култа светог Стефана као заштитника државе и владара, ни кнез Лазар ни деспот Стефан нису тражили да он у Равници и Ресави буде насликан уз њихове портрете, чак ни међу стојећим светитељима (уп. Д. Војводић, *Прилог познавању*, 558 и нап. 176).

⁴³ Уп. С. Габелић, *Представе св. Даде и св. Говделаја*, 33. За представе светог Говделаја у храмовима подигнутим и осликаним током XVI или XVII века, *исто*, 35. Приказиван је као свети мученик у патрицијској или ратничкој одећи, са круном или венцем на глави, а ради се већином о представама у живопису насталом у некадашњим византијским областима, на Светој гори, Метеорима, у Костуру и на острву код Лањине, док је наведен само један пример изван тих области, који се налази у Бугарској. Придодајемо им попрсни лик насликан 1499. у другој зони северног зида западног травеја цркве Светог Јована Богослова у Поганову (на основу личних белешки). За представе овог светог на графикама и иконама насталим већином током XVII столећа, А. Χυηγορoυlοs, *Ο άγιος Γοβδελλās*, 467-486.

⁴⁴ Изнета је помисао да је на тај начин исказано обраћање ктитора светитељу у очекивању помоћи, уз подсећање на „ножну болест“ од које је, по речима Константина Филозофа, Стефан Лазаревић патио (Б. Цветковић, *Икона у контексту*, 52-54, за болест коју помиње Константин Филозоф, *Константин Филозоф. Повест о словима, Житије деспота Стефана Лазаревића*, прир. Г. Јовановић, Београд 1989, 122). Ова веома разложна претпоставка није искључена ни у каснијим истраживањима, али је тада упућено на то да опширно житије само узгредно указује на Говделајеве исцелитељске моћи стечене током страдања и да нема никаквих података да је он стално исцелјивао или да је био лекар (С. Габелић, *Представе св. Даде и св. Говделаја*, 32-33). Ипак, чини нам се да не треба искључити могућност да су управо детаљно изложени описи о томе како су се затвореници исцелјивали крвљу са његових рана представљали подстицај да он буде сликан уз свете врачеве.

⁴⁵ У Љубостињи више нема никаквих трагова главе овог светог, али

Говделаја, по свему судећи, предност не би требало дати изгледу његове одеће већ чињеници да он носи круну, као што је свети Јоасаф, чији је значај у владарској идеологији неоспоран, увек приказиван у мантији, док је његово владарско порекло исказивано венцем или круном на глави.

У сваком случају, на појаву светог Говделаја међу појединачно приказаним светитељима засигурно је утицало увођење опширног житија у богослужбене књиге. Међутим, преписивање обимног житејног списка свакако да није било једини разлог његовог сликања, пошто је тај састав много раније постојао у Ромејском царству, где се, колико је познато, није сачувала ниједна представа светог Говделаја међу ликовима светих. Стога не треба искључити могућност да је у круговима образованих људи у Деспотовини постојала тежња да се мисао о владару мученику дискретно изрази представама светог Говделаја, персијског принца који је, вере ради, добровољно претрпео страдања и смрт и примио венац мучеништва.

Tatjana Starodubcev

HOLY MARTYR GOBDELAS AND THE REASONS OF HIS APPEARANCE IN THE MONUMENTAL PAINTING IN MEDIEVAL SERBIA

The memory of the holy martyr Gobdelas, son of the Persian emperor Sapor, the Church celebrates on September 29th. His oldest presentations in the Serbian medieval painting are preserved in two painted calendars from the times of King Milutin (Staro Nagoričino and Gračanica), where the martyrdom of saints Dadas and Gobdelas is depicted. During the rule of Despot Stefan Lazarević he was represented among the other saints in the lower registers. In Ljubostinja he stands between two holy warriors in the northern choir (Figs. 1 and 2). In Resava he is in the window of the southern choir, opposite saint Panteleimon (Figs. 3 and 4). The fresco paintings in Sisojevac are badly damaged, but, thanks to old photographs, one can discern saint Gobdelas east by the southern choir and saint Dadas by the iconostasis (Figs. 5 and 6). In Kalenić, like in Resava, saint Gobdelas is to be found in the window of the southern choir, opposite saint Panteleimon (Figs. 7 and 8).

In both preserved calendar scenes saint Gobdelas is presented together with his co-martyr. Saint Dadas is always mentioned first, but he was shown among the other saints only once. Therefore, it is necessary to explore why saint Gobdelas, and not saint Dadas, joined the saints in the lower parts of the naos and why that happened exactly in the time of the Despotate.

Two kinds of hagiographies are dedicated to saint Gobdelas and his relative Dadas and sister Casdoa. The short one briefly mentions that after a great deal of torture they were finally decapitated. The extensive one gives a detailed narrative on the Gobdelas' sufferings, although the title says it represents a commemoration of the holy martyrs Dadas, Gobdelas and Casdoa.

The comprehensive hagiographies of these saints started being copied in Serbia some time in the second half of the 14th or the first half of the 15th century. The introduction of that Vita certainly played a part in the appearance of Saint Gobdelas among the individual portraits of the saints. However, there is no any surviving testimony that he was painted in

претпостављамо да је и ту, као и на осталим његовим очуваним представама, укључујући и оне које потичу из времена турске власти, био приказан са круном или венцем.

the churches in Byzantium, where the extensive hagiography had long been known. That indicates that there were particular reasons which prompted his representation in the Serbian milieu.

Considering that he descended from a royal family and that this fact was clearly shown in his representations in churches whose founding and painting were taken care of by Despot Stefan, one should consider whether the saint could have special significance for this sovereign. In order to express the legitimacy of the rulership the members of Lazarević family fostered the cult of Saint Stephen and in the charters issued by Despot Stefan saint Sava Serbian and saint Simeon Nemanja were mentioned as his great-grandfathers. Further, the founder of the new dynasty, Prince Lazar, was canonized. His sainthood, unlike the common idea of a holy ruler-monk as the new Joasaph in the time of Nemanjićs, was based on the concept of the holy sovereign-martyr.

The appearance of the saint Gobdelas among the individually represented saints was certainly influenced by the introduction of the comprehensive hagiography in the liturgical books. However, that surely was not the only reason for his presentation, because extensive Vita existed much earlier in Byzantium, where, far as is known, there is no any preserved representation of the saint Gobdelas among the images of the saints. Therefore, one should not rule out the possibility that in the circles of educated men in the Despotate existed the tendency to express discretely the idea of the holy sovereign-martyr by the presentations of saint Gobdelas, the Persian prince, who, for the sake of faith, willingly underwent sufferings and death and received the crown of martyrdom.

